

Murádin János Kristóf: *Élet és halál a szovjetunióbeli hadifogoly- és internálótáborokban*, in: Dr. Bank Barbara–Benkő Levente–Dr. Bognár Zalán–Deák László–Dr. Dupka György–Köteles László–Márkus Bea–Dr. Murádin János Kristóf–Weiss Rudolf: *„Itt volt a végállomás” Halálos áldozatokkal járó német- és magyarellenés tevékenységek a Kárpát-medencében 1944–1949*, kiadja a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre a Nemzeti Kulturális Alap Könyvkiadás Kollégiuma támogatásával, Pécs, 2015, 118–134. o. (ISBN 978-963-88716-4-0)

Murádin János Kristóf

Élet és halál a szovjetunióbeli hadifogoly- és internálótáborokban

Érkezés, őrzés a lágerekben. A foglyok táborokból táborokba szállítása

Az 1944 őszen foglyul ejtett erdélyi magyarok, de az 1945. januárjában elhurcolt romániai németek is nagyjából egy hónapon át tartó keserves út után érkeztek meg a számukra kijelölt lágerbe. Sokan már útközben meghaltak, de a még élők is rettentesen legyengültek a hetekig tartó nélkülözések miatt. *„Vonatunkra minden állomáson rálöttek. – emlékezik Mile József egykori kolozsvári elhurcolt – Sokszor a katonák felszálltak és elvették a még használható cipőinket, kabátjainkat. Szörnyű volt az éhség és a szomjúság. Kötelekre, nadrágszíjra kötöttük a konzervdobozokat és kilógatva a vonatablakon gyűjtöttük a havat. Egy társunk nemsokára meghalt, Veress nevű szomszédom pedig megbolondult. Tele lettünk tetűvel. Heteken át utaztunk Magnyitogorszkba a szörnyű hidegben, borzalmas körülmények között.”*¹

Ugyanarra az útra egy másik Kolozsváron foglyul ejtett magyar, Csetri Elek későbbi történész, egyetemi tanár így emlékezett: *“Focșani-ból, október 28-án indulva, egy kerek hónapon át utaztunk Cseljabinszkon keresztül az urali Magnyitogorszkba. A vagonban az égvilágon semmi sem volt. Egy idő után beállt az orosz tél. Egyesek megpróbáltak a falakból levágott szálkákkal tüzet csinálni. Ha egy szenesvagon mellett mentünk el, onnan szemet szereztek. Náluk levő eszközökből kis edényeket is készítettek. Mint a heringek feküdtek az emberek a vonatban, nappal álltak, éjjel feküdtek. Egy alkalommal száraz, sós heringet kaptunk, de nem adtak vizet utána. Rettenetes volt. A vasrészekre ráfagyott vizet lekapartuk, és kínunkban azt ittuk. Az ehetetlen koszt és a tetvek mindnyájunkat kikészítettek. Elkezdtek az emberek hullani. Mire megérkeztünk, a vérhas és a tetvek révén terjesztett tífusz miatt vagonunkban nyolcan haltak meg.*

---

¹ A szerző által készített interjú Mile József egykori elhurcolttal (sz. 1923. augusztus 27.), Kolozsvár, 2004. március 25. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Mile.)

Végül kiszállítottak minket Cseljabinszkban és egy vagongyárba tereltek. Onnan vittek egyeseket Ukrajnába, másokat a Kaukázusba. Itt egy napot töltöttünk, majd az én csoportomat bevagonírozták és megállás nélkül Magnyitogorszkba vitték.”²

Az úticél minden esetben egészen az utolsó pillanatig ismeretlen volt a foglyok számára. Mikor már minden reményt feladtak, útjuk egyszerre véget ért. „Egy hegy közepén megállt a vonat. Lent a mélyben folyó kanyargott, a Belaja. – olvashatjuk Vincze Sándor visszaemlékezésében – [...] Állt a vonat, s egyszer csak kinyitották a vagonajtót. Ránk parancsoltak, hogy ugorjunk le. Ám mind dávájózhatott az orosz, mert mozdulni nem tudtunk. A legerősebbek megpróbálták, de az lett a vége, hogy ki, amint kászálódott elő, gurult is le a töltésen, magatehetetlenül.”³ Ugyanannak a fogolytranszportnak a megérkezéséről Ercsey Gyula így írt: „Mint a rögök zuhantunk ki a fagyos földre. Néhányan azonnal talpra álltunk, és kábultan néztünk az elénk táruló ijesztő látványra. Kimeredt szemmel valami jelzést kerestünk, valami feliratot, hogy hol is vagyunk, de csak azt láttuk, hogy halottakat dobálnak ki a vagonokból, és halomba rakják a megdermedt tetemeiket. [...] Őrség vesz körül, és egy nagyobb térségre terelnek, taszigálnak, lökdösnek, ordibálnak, hogy álljunk fel, sorakozzunk – po pjáty – ötösével. [...] Az én csoportomat – lehettünk vagy ezren – szüntelen dávájózások közepette elindították a folyó irányába, és a távoli erdő felé vezettek.”⁴

Kínos, hosszú út következett a városon át az erdei táborokig, a végsőig kimerült foglyok lemaradoztak és összeestek a hóban. Még az örök levegőbe leadott riasztólövései sem hatottak rájuk. A foglyok között gyakran veszekedés tört ki, mert azokat a betegeket, akiknek semmilyen rokonuk, barátjuk a sorstársak között nem volt, senki sem akarta cipelni. Aki még bírta a menetelést, igyekezett az élcsoportban maradni, hogy megérkezéskor elsők között juthasson a meleg szobába.⁵

A tábor elé érve azonban az igyekvőknek csalódniuk kellett, mert a fogolymenetet csak órákon át való sorbanállás és többszöri számlálás után engedték be a barakkokba.

A táborok kaotikus viszonyairól, a hatalmas fogolytömeg fogadására való felkészületlenségéről Kadácsi Árpádné Brandstetter Helene közhalmi szász fiatalasszonyként elhurcolt túlélő így emlékezett: “Nyolcvanan voltunk abban a vagonban. Én nem is tudom, hogy tudtuk átélni... [...] Február 18-án odaérteztünk, leszálltunk... nem egy állomáson, hanem kint a mezőn... S akkor onnan még kilenc kilométert kellett mennünk gyalog Siglovkáig,⁶ ahol volt a mi lágerünk. Jaj, aztán ott mi volt! Hófűvás... nagy tél, hideg volt... hogy belémentünk egész időig [derékig – MJK] a hóba, húztuk ki egyik a másikat! Odaérteztünk egy órakor a lágerbe. Akkor felállítottak minket, olvastak, jöttek az oroszok avval a számológéppel, a karikákkal. (Sic!) Egy

² A szerző által készített interjú Csetri Elek egykori elhurcolttal (1924–2010), Kolozsvár, 2004. április 22. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Csetri.)

³ Vincze Sándor: *Pokoljárás. Szabadság* (Kolozsvár), 1991. január 25, III. évf., 16. sz., 4. o.

⁴ Ercsey Gyula: *Farkasok árnyékában. Kolozsváriak a Gulágon*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár, 2006, 10-11. o.

⁵ Szabó György: *Kolozsvári deportáltak az Uralban*. Komp-Press, Korunk Baráti Társaság kiadása, Kolozsvár, 1994, 45. o.

⁶ A donbászi szénmedence egyik hírhedt tábora.

órától este 7 óráig mind számoltak, és mégsem voltak meg... Egyszer igen sok, egyszer igen kevés volt [a létszám – MJK]. Aztán volt Nagyszébenből egy Reisenberger nevezetű mérnök és Lutsch, ő tolmács volt. S akkor megkérték a tiszteket, hagyják, hogy ők számoljanak meg minket. S akkor kiadták a rendeletet, hamar négyesével felállítottak minket, leszámoltak egyszer, és vége... Jó volt a számolás. Na, bementünk a barakkokba. Aztán a barakkok, hogy milyenek... azokat akkor készítették, jegesek voltak, a hó csepegett le róluk, hideg volt...”⁷

Megérkezés után a betegeket és a végletekig legyengülteket a kórházbarakknak kinevezett elfekvőben helyezték el, míg a jobb erőben lévőket az örök azonnal munkára irányították.⁸

Elhelyezés és élelmezés

A táborbeli körülmények, főleg a háború utáni első évben, mindenütt rosszak voltak, azonban volt ahol egyenesen katasztrofális állapotok uralkodtak. Általában vakolt fabarakkokban helyezték el a foglyokat. Kadácsi Árpádné Brandstetter Helene szállása is egy ilyen épületben volt kijelölve; az elviselni kényszerített viszonyokra így emlékezett: „*az ablakok szimplák voltak. Éjszaka, amikor aludtunk, a hó fújt be, és reggel a fejünk teli volt hóval*”⁹ Nemegyszer maguknak a foglyoknak kellett a lágert felépíteni, mielőtt a számukra eredetileg kijelölt munkának (fakitermelés, építkezések, bányamunka stb.) nekifoghattak volna.

A foglyok étkeztetését elvben a Vörös Hadsereg által még 1941. június 23-án kiadott rendelkezések szabályozták. Ezek szerint napi fejadagjuk: 600–750 g rozskenyér, 90 g kása, dara, 600 g burgonya és zöldség, 40 g hús, 120 g hal és 20 g cukor kellett volna hogy legyen.¹⁰

Bár a fejadagokat a háború folyamán, majd később is többször emelték, a foglyok gyakran még az eredetileg előírt mennyiséget sem kapták meg. Ez tűnik ki például a Német Vöröskereszt által a hazatértek beszámolóí alapján az 1946–47-ben kiosztott fejadagokról készített felmérésből is. Eszerint a foglyok általában naponta csak: 400–600 g rozskenyert, 50–100 g kását és darát, 600–830 g burgonyát és egyéb zöldséget, 20–30 g húst, 70–75 g halat és 10–17 g cukrot kaptak.¹¹ Ez a felsorolás azonban csak a fogság utolsó éveire vonatkozik, amikor a közellátás már jelentős mértékben javult. A háború végi évekről, 1944–1945-ről nem állnak rendelkezésre pontos adatok, de az általános háborús élelmiszerhiány miatt a napi fejadagok jóval kisebbek voltak és az étkeztetés az unalomig egysíkú volt. A legrosszabb időszak 1944–45

⁷ Benkő Levente által készített interjú Kadácsi Árpádné Brandstetter Helene egykori deportálttal (sz. 1913), Kőhalom, 2001 február. Benkő Levente tulajdonában. (A továbbiakban: Kadácsi.)

⁸ Vincze Sándor: *Pokoljárás. Szabadság* (Kolozsvár), 1991. január 29, III. évf., 18. sz., 3. o.

⁹ Kadácsi.

¹⁰ V. P. Galickij: *Vengerskije voennoplennie v SSSR* [Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban]. In: *Voенno Istoricseszki Zszurnal* [Hadtörténeti Napló], 1991/10. 45-47. o.

¹¹ Hedwig Fleischhacker: *Die Deutsche Kriegsgefangenen in der Sowietunion. Der Faktor Hunger* [Német hadifoglyok a Szovjetunióban. Az éhség tényező]. In: *Zur Geschichte der Deutschen Kriegsgefangenen des Zweiten Weltkrieges* [A második világháborús német hadifoglyok történetéből]. III. köt., München, 1965, XXX–XXXI. o.

tele volt, amikor a nagyszámú fogoly étkeztetésére, a néhol még mindig építés alatt álló táborok nem voltak felkészülve.

Ezért az ellátás minőségét nem lehet pontosan meghatározni, mert az a különböző táborok között is nagy eltéréseket mutatott. Az ufaleji lágerben például, kirívó módon, az ételmezés még 1945-ben is elég tűrhető volt. A foglyok itt naponta háromszor kaptak enni, s ebben benne volt a napi 600 g kenyér. Itt reggelire teát, egy lecsapott kanál cukrot – többnyire malátacukrot – adtak, 20 grammnyi vaját vagy margarint, illetve ehelyett 30–50 g főtt halhúst, sózott lazacból. Az ebéd 5–6 deciliter polonyik levesből és 2 decinyi burizsból vagy árpakásából állt. Ebédkor hallevest osztottak káposztával, répával és héjában belefőzött pár szem burgonyával, megpergelt hajdinakásával, burizzsal vagy korpás liszttel sűrítve. Vacsorára a 200 g kenyér mellé mindig leves volt.¹² Nem így a salasovai 6-os számú erdei lágerben, ahol ugyanabban az évben a foglyok naponta csak 200 g kenyeret és mellé egy kevés híg levest, vagy rossz minőségű kását kaptak. Halat vagy zöldséget itt egyáltalán nem osztottak.¹³

Ilyen körülmények között a folyton éhező foglyok örökös beszédtemái – a honvágy mellett – az otthoni ízek, ételek voltak.¹⁴ „*Ha nem vittek munkára – írja Szabó György –, csak a következő étkezést vártuk, mohón, villogó szemekkel, mint a kiéhezett farkasok; az ételosztás volt mindennek az eleje-vége, sarkalatos pontja.*”¹⁵

Az éhség és egyéb alapvető szükségletek a focsani-i tranzitlágerből már ismert cserekereskedelmet ösztönözték. Az ennivaló mellett legfőbb érték a dohány volt, az ún. *mahorka*, amelyet a foglyok újságpapírba csavarva szívtak.¹⁶ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a háború utáni években az orosz lakosság ugyanúgy éhezett mint a táborlakók. Ezért ők is minden lehetőséget kihasználtak, hogy a munkára kivezényelt foglyoktól, valamiért cserébe ennivalót szerezhessenek.¹⁷ Az orosz örök a legyengült foglyokat gyakran pótételadagok ígéretével sarkallták fokozott munkára.¹⁸ Máskor éppen ellenkezőleg, a norma alulteljesítését, vagy a nem kellőképpen elvégzett munkát ételmegvonással büntették.¹⁹ Ez könnyen halálos is lehetett. Élelmet nem volt szabad tartalékolni, s akit ételfelhalmozáson értek, kegyetlenül megbüntették.²⁰

A túlélés ösztönétől hajtva a foglyok sokszor a lopástól sem riadtak vissza,²¹ sőt a jobb kondícióban levők a gyengébbektől vagy akár az elővigyázatlanoktól erővel is elvették az ételt.²²

---

¹² Zsigmond József: *Apám nyomán Szibériában. Az én háborúm és fogságom történetéből 1944–1948.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2002, 67. o.

¹³ Ercsey Gy.: *i.m.*, 32. o.

¹⁴ Többek között lásd erről: Zsigmond J: *i.m.*, 75, 92. o. és Szabó Zsigmond: *Hol vagy iskolám?* In: *Remény Füzetek*, az Apáczai Baráti Társaság kiadása, Kolozsvár, 1998, 26. o.

¹⁵ Szabó Gy.: *i.m.*, 47. o.

¹⁶ *Ibidem.* 36, 76. o.

¹⁷ Papp Annamária: *Szögesdrót.* Kaláka Könyvek, Sepsiszentgyörgy, 2001, 151. o.

¹⁸ Ercsey Gy.: *i.m.*, 35, 66. o.

¹⁹ Szabó Gy.: *i.m.*, 76. o.

²⁰ Papp A.: *i.m.*, 28. o.

²¹ Szabó Gy.: *i.m.*, 46, 67-68. o.

²² Ercsey Gy.: *i.m.*, 31. o.

Az pedig már szinte általánossá vált, hogy meghalt bajtársaik utolsó fejadagját megették. A 17 évesen fogságba ejtett Harmati Miklós visszaemlékezésében így írta le a novi salasovai láger kórházbarakkjában folytatott folyamatos harcot a túlélésért: *„Egyik nap délelőtt, mikor beadták a kosztot, próbáltam felébreszteni a szintén beteg társamat (rendes hadifogoly – a 22 éves Varga Ernő, aki véletlenül került a civil foglyok közé). Nem mozdult, megrémültem – nem is szuszogott. Meghalt? – Több mint valószínű, de nem irtóztam tőle. A létért való küzdelembe is bele lehet fásulni. Ha szólok, a szanitécek eszik meg a porcióját. Azt hazudtam, hogy fáradt és rosszul érzi magát... Aztán a falhoz fordulva, megettem az ő részét is. Kissé bántott a lelkiismeret. Azzal nyugtatgattam magam – nem elítélendő dolog a halotti tór. Az én kosztosbádogomat a feje mellé tettem – örököltam az ő alumínium katona-csajkáját. Ez lett aztán 4 éven keresztül az evőedényem. Mai napig megvan, elég jó állapotban, bele vésve sajátkezűleg az előző tulajdonosa neve.”*²³

Bármely táborban is voltak, a foglyok mindenütt éheztek. A hírhedt salasovai 6-os számú lágerben ez már elképesztő méreteket öltött. Ercsey Gyula megrendítő képet fest erről: *„Naponta haltak meg az emberek a gyomorsavhiány okozta hasmenés következtében. Az állati – állandó – éhezéstől a mirigyek elsorvadtak, és leállt a szervezet savtermelése. [...] Szervezetünk felélte zsirtartalékát, az izmok elsorvadtak, már csak bőr fedte a csontokat, és csak lötyögött rajtunk.*

*A test lepusztulása aztán lelki összeomlással járt, amit erkölcsi összeomlás követett. Az ilyen csak imbolyogva járt a zónában, mint a dervisek, amiért muzulmánoknak nevezték őket. A muzulmán állapot csak a temetőben ért véget.”*²⁴

Mindennapi élet a táborokban

A táborok önellátóak voltak. Így a lakóbarakkok és az őrtornyok mellett rendszerint kórházbarakk, disztrófiás barakk, pékség, konyha, ételkiosztó, fürdő, ruhafertőtlenítő, mosoda, cipész-, ács-, asztalos-, kovács- és fémipari műhely is működött.²⁵

A táboron belüli könnyebb munkákra beosztottak a konyhán segédkeztek,²⁶ másokat a kórházbarakkban mint szanitéceket, vagy éppen orvosokat alkalmaztak, akiknek pedig mesterségbeli jártassága volt, azok a szabó-, ács- vagy kovácsműhelyben dolgozhattak.²⁷ Ha nem akadt senki, aki ismerte volna e mesterségeket, akkor az örök felszólítására bárki önként

---

²³ Harmati Miklós: *Kegyetlen élettapasztalat! A közelmúlt árnyékában*. Kiadatlan kézirat a szerző tulajdonában, 15-16. o.

²⁴ Ercsey Gy.: *i.m.*, 30-31. o.

²⁵ A táborbeli körülményekről többek között lásd: Zsigmond J.: *i.m.*, 88. o.; Papp A.: *i.m.*, 137. o. és Szabó Gy.: *i.m.*, 48. o.

²⁶ Sokak mellett Varga Márton is ennek köszönhetően élte túl a láger iszonyatát. A szerző által készített interjú Varga Márton egykori elhurcolttal (1926–2005), Kolozsvár, 2004. április 16. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Varga.)

²⁷ A kovácsműhelybeli munkáról lásd például: Ercsey Gy.: *i.m.*, 47. o.

jelentkezhetett.²⁸ Legtöbbjüket mégis kivitték fát vágni az erdőre,²⁹ vagy különböző bányákban³⁰ és gyárakban dolgoztatták.³¹ Sokan építkezésnél, hidak vagy vasúti sínek helyreállításánál segédkeztek.³²

A háború végével, a légérvizonyok némi javulásának jeleként, 1946. január 1-től bevezették a *hozraszcsiot*, vagyis az önelszámolásos rendszert. Ez azt jelentette, hogy a légereket mint katonai alakzatokat szervezték meg: egy tábor egy zászlóaljnak számított, századokra, szakaszokra és rajokra osztva. Mivel a táborokban civilek és katonák egyaránt voltak, utóbbiak közül a tisztek vették át az adminisztrációt. Viselhették rendfokozataikat és nem kellett dolgozniuk. Nagy újdonság volt, hogy ettől kezdve a táborlakók munkáját megfizették. Hátulütője volt azonban a dolognak, hogy a foglyok ezután a saját maguk keresetéből, állami támogatás nélkül kellett hogy megéljenek.³³ Mindent megfizettettek velük, még a „szállást” és az „étkeztetést” is! Amennyiben a foglyoknak mindezek kifizetése után maradt még némi pénze, azt meghatározott napokon fegyveres kíséret mellett, a közeli városok bazárjában költhették el. Ilyenkor a legtöbbször élelmiszert, vagy dohányt vásároltak rajta, kapcsolatba lépve a helyi lakossággal.³⁴

Munka a rabságban

Ha a kinti hideg meghaladta a -35 C° -ot, a foglyokat nem vitték ki dolgozni.³⁵ Csakhogy szeles időben a -20 fokos hideg -40 -nek felelt meg.³⁶ Bár a télen végzett kinti munkához meleg ruhát adtak az oroszok, ugyanakkor viszont, ennek kiosztásakor minden „fölslegesnek” ítélt ruhaneműt elvettek.³⁷ A téli öltözet a következőkből állt: ing, pulóver, kiskabát, *pufajkának* nevezett vattáskabát, melynek hátára és mellére a rab száma volt felfestve, vattásnadrág, hársfaháncsból font könnyű bocskor (*láptyi*) vattázott rongyból varrt és kapcával tömött harisnyával bélelve, vagy helyette néha szőr- vagy nemezcsizma (*válinki* – ez volt a legnagyobb kincs, néha magát a túlélést jelentette), egyujjas kesztyű, és fülvédős sapka.³⁸ Sokszor azonban ez a meleg ruházat sem védte meg a foglyokat a súlyos fagyási sérülésektől.

Az erdei munka volt a legfárasztóbb, vallja Ercsey Gyula: „*Miután a fát kiválasztottuk, eltakarítottuk a méteresnél is mélyebb havat, hogy hozzáférjünk a fa tövéhez. Olykor olyan kráter*

²⁸ Többek között lásd erről: Szabó Gy.: *i.m.*, 66. o.

²⁹ Lásd erről: Vincze Sándor: *Pokoljárás. Szabadság* (Kolozsvár), 1991. január 29, III. évf., 18. sz., 3. o.; Ercsey Gy.: *i.m.*, 27. o.

³⁰ Papp A.: *i.m.*, 153-155. o.; Szabó Zs.: *i.m.*, 28. o.

³¹ Zsigmond J.: *i.m.*, 131. o.

³² Papp A.: *i.m.*, 157. o.; Ercsey Gy.: *i.m.*, 61, 68, 106. o.

³³ Zsigmond J.: *i.m.*, 91, 118-120. o.

³⁴ Többek között lásd erről: Papp A.: *i.m.*, 144. o.; Ercsey Gy.: *i.m.*, 88-89. o.

³⁵ Csetri.

³⁶ Ercsey Gy.: *i.m.*, 27. o.

³⁷ *Ibidem*. 52. o.

³⁸ A téli ruházatról többek között lásd: *Ibidem*. 26, 52. o.; Kurt Rieder: *A koncentrációs táborok története*. Vagabund Kiadó, [Budapest], 2001, 50. o.

keletkezett, hogy nem látszottunk ki belőle. Ebbe a kráterbe kellett a fűrészszel lecsuszni, hogy a fa tövéhez férjünk, ne maradjon túl magas tuskója. [...] Rendre kivágtuk az évszázados fákat. Nekiláttunk a gallyazásnak, aztán méteres darabokra fűrészeltük a rönköket, felhasogattuk és rakásba hordtuk a hasábokat. Ha jó napunk volt, kitelt a norma, a négy köbméter, ami rengeteg fa. [...] Az első hetekben, amíg tartott a kondíciánk, valahogy teljesítettük a normát, de amint telt az idő legatyásodtunk, a farakások lassan norma alatt maradtak, mert többet dolgozni nem volt erőnk. [...] Már nem törődtünk a köbmétereikkel, csak azzal, hogy mielőbb a zónába érjünk, és kiszűrcsölhessük a híg káposztalevest, és felmászunk a priccse, és aludjunk, mert reggel kezdődik minden elölről.”³⁹

Nyáron már kellemesebb volt a munka. A téli ruhát kötelező módon le kellett adni, s helyébe vékony zubbonyokat osztottak ki, karjukon a VP jelzéssel (*vojni pleni* – hadifogoly), természetesen ciril betűkkel írva (BII). Ez a felirat is megnehezítette a szökéseket.⁴⁰

Nyári munkákra a foglyokat általában a táborok közelében levő kolhozokba vitték ki. Néha több hétre is, erős felügyelet mellett. Szűzföldeket törtek fel, ültettek, vetettek, kapáltak, szántottak, arattak.⁴¹ Csetri Elek erről egy interjúban így számolt be: „A kolhoz mellett, a mezőn laktunk egy előre megásott veremben, amelyet mi kellett hogy befedjünk. Hogy ez is meglegyen, első éjszaka a kolhozba küldtek, ahonnan gerendákat és szalmát „vételezhattunk”. Így lopták meg még egymást is az oroszok. Két nap alatt befedtük ugyan a vermet, de a hevenyészett tetőn át beesett az eső. A nedvességtől belázasodtam, s lobbos tüdőgyulladást kaptam. Egyhónapos kórházi kezelés után újra kiküldtek dolgozni.

Május elsején egy méteres hó hullott, de öt nap alatt el is olvadt. Az oroszok pontosan tudták ezt, s csak ezután kezdték velünk a mezőgazdasági munkát. Főleg krumplit ültettünk. Az alapellátást a mintegy 30 kilométerre lévő lágerekből székereken szállították. Szalmán aludtunk, és mindenki kapott egy köpenyt, amivel takarózhatott. A rövid nyár miatt augusztusban már mindent betakarítottunk. Ezután visszavitték a lágerebe.”⁴²

A halottak eltemetése a foglyok egyik legkínosabb feladata volt. Sírásóbrigádok alakultak, amelyek meszesgödörökbe egyszerre több hullát hantoltak el.⁴³ Télen, a tömegsírok ásása a keményre fagyott föld miatt nagyon nehéz volt. A sírásók állandóan hatalmas máglyákat raktak ágakból, hogy a földet kissé felolvasszák, de így is alig sikerült csákánnyal megásniuk a 30 centiméternél nem mélyebb sírokat. A holttestek a rettenetes hideg miatt nem indultak oszlásnak, sőt néha annyira összefagytak, hogy csákánnyal kellett szétverni őket, mielőtt a megásott sírokhoz vitték volna.⁴⁴

Az olyan lágerekben, ahol nagyon magas volt a halálozási arány, és a sírásó brigádok nem bírták tartani az iramot, a hullákat a lakóbarakkok mögött egyszerűen egymásra hányták, s

³⁹ Ercsey Gy.: *i.m.*, 53-54. o.

⁴⁰ Szabó Gy.: *i.m.*, 100. o.

⁴¹ Ercsey Gy.: *i.m.*, 63, 66. o.

⁴² Csetri.

⁴³ A temetés e módjáról többek között lásd: Szabó Gy.: *i.m.*, 72, 77-78. o.; Vincze Sándor: *Pokoljárás. Szabadság* (Kolozsvár), 1991. február 9, III. évf., 27. sz., 3. o.; Ercsey Gy.: *i.m.*, 30. o.

⁴⁴ Papp A.: *i.m.*, 158. o.

eltemetésükhöz csak tavasszal, a föld felengedésekor láttak hozzá. Így volt ez az Asa melletti 130/5-ös erdei lágerben is, ahol az elpusztult foglyok száma kiemelkedően magas volt.⁴⁵ A tél elmúltával viszont, ha nem temették el őket sürgősen, elviselhetetlen szag terjengett a táborokban.

Az alig 17 évesen lágerbe került Harmati Miklós fogságának egyik legszörnyűbb élménye a temetésekhez fűződött. Visszaemlékezésében így idézte fel: *„Nap mind nap mind többen haltak meg. Vagy kétszer, háromszor voltunk a lágertől kb. 1 km-re, az erdő egy kis tisztásán, a temetőben gödröt ásni. Nehéz volt megbírkózni a megfagyott földdel. Előbb tüzet tettünk, csak utána lehetett ásni. Mivel sok volt a hulla, közös sírokat ásattak velünk. [...]*

Egyik éjjel, a latrináról [szükségletek végzésére szolgáló gödör – MJK] jövet, a kápó [őr – MJK] elkapott negyedik személynek, de nem tudtam milyen munkára visz bennünket. Megállított egy kis udvarnál, amely deszkakerítéssel volt körülvéve. A lazaret [kórházbarakk – MJK] közelében. A bejárata előtt lovas szán vesztegelt. [...] Be kellett menjünk a kis udvarba. [...] Majd hanyatt estem a szörnyű látványtól – hullakamra. Szinte ráléptem az egyikre. A tetemek szorosán egymás mellé voltak fektetve a havon. Talán hely híjján, vagy három, már csonttá fagyottat, álló pozícióban, a kerítésnek támasztottak. A társaim látták, hogy mennyire megijedtem; hagyták hogy én a lábuk felől fogjam meg [a holttesteket – MJK]. A kápó rámkibált németül és bottal fenyegetett. Felraktunk kb. tíz hullát a szánra. [...] Indíts a kapuhoz, ahol az őrmester megszámolta, írt egy cédulát, amelyet a katonával is aláíratott. Mikor a rakományt letakartatták egy ponyvával, az őrmester közelebbről az arcomba nézett. Biztos azt is észrevehette, hogy reszketek, mert elzavart. Az egyik kerítéshez támasztott hullának tátva volt a szája és a szemei nyitva. Karjai könyökből előre, mintha meg akarna ölelni.

Nem is tudom, hogyan érkeztem vissza a barakkba. Apám maga mellé fogadott fent a priccsen. [...] Elaludtam. Másnap sajnálkozva mondta, hogy álmomban remegtem.”⁴⁶

Néha annyira fagyos volt a talaj, hogy a sírásó brigádok csak a felszínét tudták felkaparni. Ilyenkor havas földkeveréket dobáltak a tetemekre, s azokat majd csak tavasszal temették el véglegesen.⁴⁷

Pihenőidő, szabadidő

Kikapcsolódást a napi robotból a „tábori klubok” és az ünnepnapok jelentettek. Ez a sajátos klubélet a fogság kései szakaszában szerveződött. Kevés szabadidejükben a foglyok saját zenekaruk muzsikájára táncolhattak,⁴⁸ és színjátszó előadásokat is tarthattak.⁴⁹ Ezeken általában a táborvezetőség is részt vett. Néha a főtáborokból – mint amilyen az asai, vagy a cseljabinszki

---

⁴⁵ Szabó Gy.: *i.m.*, 74. o.

⁴⁶ Harmati M.: *i.m.*, 12. o.

⁴⁷ Ercsey Gy.: *i.m.*, 31. o.

⁴⁸ Papp A.: *i.m.*, 144. o.

⁴⁹ Lásd erről Kovács Károly egykori elhurcolt lányával, Kovács Jolánnal a szerző által készített interjút, Kolozsvár, 2004. március 31. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Kovács.)

volt – kiküldött, pár tagú „vándorzenekar” is felkereste a félreesőbb táborokat. Magyar és német nótákat, szalondarabokat vagy operettrészleteket játszottak, és zene- vagy énekszámokat adtak elő.⁵⁰ A tehetségesebb foglyokból utasításra kultúrbrigádokat alakítottak, amelyekben szavaltak és énekeltek. Nekik kellett az ünnepi műsorokat is megtervezniük és lejátszaniuk.⁵¹ Karácsonykor vagy újévkor a korábban megspórolt ételből nagyobb mennyiséget osztottak ki.⁵² Szentestén a magyar foglyok feldíszített fenyőfát állíthattak, és német, román, illetve más nemzetiségű fogolytársaikkal együtt karácsonyi dalokat énekelhettek.⁵³ Az orosz lágerparancsnokok és az őrszemélyzet nem ünnepelte a karácsonyt. Újévkor azonban megjelentek a foglyok barakkbeli előadásain.⁵⁴

Voltak azután kötelező ünnepek, amelyeket az orosz örök mindig együtt ültek meg a foglyokkal. Ilyen volt például május elseje, amikor senki sem dolgozott, s tartalmasabb ebédet adtak. Május 9-én, a háború végének ünnepén, a légereket fellobogózták, s orosz katonai indulókat játszottak. Ugyanígy ünnepelték meg minden év november 7-én az 1917-es bolsevik forradalom győzelmét. A szovjet ateista rendszerben a vasárnapok nem számítottak ünnepnapnak, csak munkaszünetnek.⁵⁵

A táborok belső életéhez hozzátartozott a „politikai nevelés” vagy másneven a „szocialista nevelés” is, ami nem volt egyéb, mint kommunista propaganda és agitáció. A sztálini rendszer groteskségét mutatja, hogy az ártatlanul évekre elhurcolt, éhező, és nehéz fizikai munkát végző foglyok előtt a külön erre a feladatra kiképzett *politrukok* az emberek egyenlőségét, a kizsákmányolás megszüntetését és a kommunizmus megváltó erejét ecsetelték. Leginkább a szinte végletekig legyengült foglyok, az úgynevezett OK-sok között agitáltak, akik nem hagyhatták el a tábort, s így a hazug propagandának állandó szenvedő alanyai voltak. A *Pravda*, a pártlap mellett, az ugyancsak Moszkvában szerkesztett és magyar nyelven írt *Igaz Szó* járt folyamatosan az OK-soknak, amiből egy-egy társuk néha hangosan felolvasott.⁵⁶ A foglyok ezekből az újságokból próbáltak híreket szerezni az otthoni változásokról.⁵⁷ A politrukok a háború végéig az éppen aktuális hadihelyzetet ismertették, részletesen szólva a „fasiszta németek” rombolásairól. Az antifasiszta propaganda a háború végével sem fejeződött be, sőt, éppen ellenkezőleg, kiegészült a kelet-európai kommunista pártok egyre aktívabb tevékenységének ecsetelésével.⁵⁸

Kapcsolat a „kerítésen belül” és a kerítésen túli világgal

⁵⁰ Szabó Gy.: *i.m.*, 108. o.

⁵¹ Lásd erről Bakó Mihály leányával, Fodor Eszterrel a szerző által készített interjút, Kolozsvár, 2004. március 23. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Fodor.)

⁵² A szerző által készített interjú Forrai János volt hadifogollyal (sz. 1924), Kolozsvár, 2004. március 30. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Forrai.)

⁵³ Többek között lásd erről: Szabó Gy.: *i.m.*, 64. o.; Zsigmond J.: *i.m.*, 114. o.; Mile.

⁵⁴ Zsigmond J.: *i.m.*, 150. o.

⁵⁵ *Ibidem.* 77, 79, 128. o.

⁵⁶ Csetri.

⁵⁷ Vincze Sándor: *Pokoljárás. Szabadság* (Kolozsvár), 1991. február 8, III. évf., 26. sz., 4. o.

⁵⁸ Szabó Gy.: *i.m.*, 82. o.

Amíg a háború tartott, a foglyok nem írhattak és nem kaphattak levelet. A tábori posta még ezután sem indult be rögtön, csak 1946 elejétől működött.⁵⁹ A hazaküldött betegek közvetítette híreken kívül a foglyok ekkor üzenhettek először hivatalosan otthon maradt hozzátartozóiknak. Eleinte a kiosztott levelezőlapokra hosszabb szöveget is írhattak, később, hogy a cenzorok munkáját megkönnyítsék, csak tíz sort, legfeljebb huszonöt szót engedélyeztek. A találékonyabbak a rövidebb szavakat összeírták, hogy leveleik minél hosszabbak legyenek.⁶⁰ A tábori levelezőlapokat a cenzúra moszkvai központjában ellenőrizték, s onnan küldték tovább a címzettekhez. Ugyanígy, a foglyoknak szóló leveleket is, a kézbesítés előtt Moszkvában átvizsgálták. Címzettként a foglyok a moszkvai Vörös keresztet kellett hogy megjelöljék, mely szervezet a tábori postát irányította. A láger szó sosem szerepelhetett a levelezőlapokon, helyette mindig „postafiókot” írtak, amelynek száma a valóságban a fogolytábor száma volt.

A levélváltás mindenképpen rendszertelen és gyakran igencsak késedelmes volt. Megtörtént, hogy otthonról csak 1948. januárjában érkezett az első levél a fogolyhoz. Érdekes erről a Donbászban raboskodó német származású Kadácsi Árpádné Brandstetter Helene visszaemlékezését idézni, aki otthonmaradt családjától az első pár soros levelet csak három év fogság után vehette kézbe: *„Pontosan január 26-án, amikor kitelt a három év, akkor kaptam az első levelet. Azt is gondolták, hogy megbolondultam... Mert éppen előleget kaptunk, és a tolmács hozta ki a postát, és kérdi: Ugye, Göldner néni, maga még nem kapott levelet? S mondom: Nem. S ahogy veszi, hát megismertem édesapámnak az írását. S mondom: Jaj, ez az enyém! S azt mondja: Legyen csak nyugodtan, Göldner néni, mert minden jól van. Igen, de hát én elkaptam a levelet, magamhoz szorítottam, és amíg a barakkba érkeztem egyet ordítottam... Úgy mondták nekem, [hogy] akkor a barakkban az ágy mellett összeestem... Felhívták az orvost, s azt mondta, csak tegyenek le az ágyba, és... egy barátnőm olvassa el nekem azt a levelet. Aztán olvasta, olvasta, míg aztán helyrejttem. Aztán elolvastam, és édesapám mindent megírt: a gyermekek ott vannak nála, amióta elmentem, és jól vannak, és hogy Hansit megkeresztelték...”*⁶¹

Egészségügyi körülmények, betegségek, balesetek, halálozások a táborokban

Minden foglyot a táborokban rendszeresen orvosi vizsgálatnak vetettek alá. Ennek azonban nem csak betegségmegelőzési oka volt, hanem fő célja a különböző nehézségű munkakategóriákba való beosztás, a foglyok munkaerő szerinti besorolása volt. *„Délután az egészségügyi komisszió elé vezettek. – emlékezett Ercsey Gyula – Bent intettek, hogy vetközzünk le. [...] Az orvosnő hosszan forgatta őket [a foglyokat – MJK], belecsípett a fenekükbe, a tomporukat tapogatta, hogy mennyi hús maradt rajta, és ennek alapján valamely*

⁵⁹ Zsigmond J.: *i.m.*, 89-90. o.

⁶⁰ Papp A.: *i. m.*, 56, 164. o.

⁶¹ Kadácsi.

*munkakategóriába sorolta őket.*⁶² Az „orvosi viziten” dőlt el az is, hogy ki az akit feltétlenül kórházba kell utalni, pontosabban – gyógyszerek híjján – pihenésre kell rendelni, és kit milyen munkára lehet küldeni.

Öt munkakategóriát állapítottak meg. Az első csoportba azok kerültek, akik a legjobb erőnlétben voltak. Nekik napi tíz órát kellett dolgozniuk. A másodikba kerülőknek már csak nyolc munkaóra volt engedélyezve, míg a harmadik kategóriások – akiknek elvben nem kellett elhagyniuk a tábor területét – munkaidejét hat órában állapították meg. Dolgoztatták a gyengélkedőket is. Ők az ún. OK csoportba kerültek, s a tábor területén adódó könnyebb munkákat napi négy órán át végezték. A legrosszabb állapotban levőket, akik közé a kórházbarakkokban fekvők is tartoztak, a DT (disztrófiás) kategóriába osztották be. Tőlük valójában már nem volt szabad munkát követelni. A végső stádiumba került betegeket, orosz orvosok hiányában, a polgári életben orvosként dolgozó rabtársak gyógyították, ápolták.⁶³ Közülük meglepően sokan németek voltak.

Az OK-sok külön koszton éltek, mely az átlagosnál kevesebb, de táplálódóbb volt. Ráadásul őket, ha addig életben maradtak, évente egyszer transzportot szervezve – mint a munka tekintetéből hasznavehetetleneket – hazaküldték.⁶⁴

Az első orvosi komisszió mindenkit nyilvántartásba vettek, és kitöltötték az ún. „priusz-lapokat” is. Ettől kezdve a számszerinti nyilvántartást felváltotta a név szerinti. A legtöbb foglyotáborban az ilyenforma orvosi ellenőrzést vagy kondícióvizsgálatot negyedévenként végezték, és e rendszerességet mindvégig meg is tartották.⁶⁵

A foglyok igyekeztek a táboron kívüli nehéz munkától megszabadulni. Sokan emiatt betegséget szimuláltak, elsősorban hasmenést, hogy kórházba kerülhessenek. A „kórház” azonban inkább csak egy betegbarakk volt, amelyben a beutaltakat emeletes priccseken, néha kettesével helyezték el. A csupasz deszkákra itt szalmazsák is került, és az ételt is ágyhoz hordták. A környezet azonban, mint Szabó György visszaemlékezésében írja, egy idő után elviselhetetlenné vált: *„A kórteremben fertelmes volt a levegő — genny, vizelet, ürülék, étel, füst szaga pokoli keverékben úszott a falak közt, s a hidegfogó pitvar miatt kívülről sem hatolhatott be frissebb légáramlat. [...] Egészségügyi okok miatt tilos volt a vízivás, helyette beállítottak egy hordót fenyőtűből főzött teával.”*⁶⁶

A szovjet táborvilágban uralkodó rossz munkakörülmények és az ingyenes munkaerőnek tekintett foglyok túlzott fizikai megterhelése miatt, az elhurcoltak közül nagyon sokan elpusztultak. Főleg a zord orosz telek tizedelték meg a foglyok sorait. A legnehezebb az első, 1944–1945-ös tél volt. A táborvezetők ekkor még nem ismerték a foglyok munkabírását, és lehetetlen normák teljesítését követelték tőlük. Másrészt, a deportáltak sem szoktak még hozzá a

---

⁶² Ercsey Gy.: *i.m.* 24. o. Lásd még ugyanerről: Papp A.: *i.m.*, 61, 65. o.

⁶³ Az orvosi vizsgálatokról lásd: Stark Tamás: *Magyarok szovjet fogságban*. In: *História* (Budapest), 1995. február, XVII. évf., 2. sz., 23. o.; Szabó Gy.: *i.m.*, 59-60. o.

⁶⁴ Papp A.: *i.m.*, 32. o.

⁶⁵ Zsigmond J.: *i.m.*, 67-68. o.

⁶⁶ Szabó Gy.: *i.m.*, 53-54. o.

táborbeli körülményekhez, a néha – 40 C⁰ alá süllyedő hőmérsékletéhez. Nem csoda hát, hogy ijesztően magas volt közöttük a halálozási arány. Az Asa melletti 130/5-ös lágerben az eredetileg 900 fogolyból 1945. február közepére már csak 160–180 végsőkig legyöngült ember maradt életben. Az elhalálozási arány itt elérte a 82,2%-ot.⁶⁷ Ugyanakkor, más táborokban, ahol jobbák voltak a körülmények, ez az arány is alacsonyabb volt.

Számításaim szerint, összességében, az 1944 őszén elhurcolt erdélyi magyarok majdnem egyharmada, mintegy 5000–6500 fő, s ezen belül 1600–1800 Kolozsvárról elhurcolt pusztulhatott el a több éves fogságban. A második hullámban, 1945. januárjában fogságba vetett romániai németek közül az áldozatok száma már sokkal bizonytalanabb. Hiszen az elhurcolt németek eleve jóval többen voltak és pontos számuk is ismeretlen. A fogságban életüket vesztett németekről ezért csak becslések vannak, a többéves kényszermunkára vittek mintegy 15–20%-a,⁶⁸ legkevesebb 10 000, legtöbb 20 000 fő eshetett áldozatul a lágerbeli körülményeknek.

Az elhalálozásnak több oka volt. Elsősorban említendők a rossz munkakörülmények, a folytonos túlhajszolás, a lehetetlen normák teljesítésének állandó követelése. De felelős volt ezért a zord, olykor extrém időjárás, a rettenetesen hideg orosz telek, amelyekben kötelező volt folytatni a munkát. Ha pedig a norma teljesítése elmaradt, kegyetlen büntetések következtek és a megfelelő orvosi ellátás hiánya a halál újabb oka lett.⁶⁹ Ugyanakkor a rendszertelen és mindig elégtelen táplálkozás a foglyok mindegyikénél a szervezet legyengüléséhez, majd ennek következtében a járványos betegségek megjelenéséhez vezetett. A halálos, gyakran megállíthatatlan járványok olykor a táborok szinte összes lakóját elpusztították. A leggyakoribb betegségek között említhető: a gyomorsikulás, a fertőző hasmenés, a vérhas krónikus gyomorhuruttal, a flekktífusz, a malária, a szívbillentyűgyulladás, agy- és mellhártyagyulladás, valamint a disztrófia vagy végelgyengülés.⁷⁰ Ez utóbbinak több fokozata volt, a négyes, ötös és a hatos súlyossági csoportba tartozókon már nem lehetett segíteni.⁷¹ Mindemellett a foglyok télenyáron szenvedtek a tetvektől és a poloskáktól, s gyakran meg is rühösödtek.⁷² Nem csoda, hogy ilyen körülmények között, főleg az igen fiatalon deportált erdélyi németek közül többen öngyilkosok lettek.⁷³

Néha a legbanálisabb balesetek miatt is meghaltak emberek, olyan okokból, amelyek normális körülmények között semmiképpen sem vezettek volna ilyen tragikus véghez. Egy ilyen esetet ír le igen érzékletesen visszaemlékezésében Harmati Miklós, aki édesapja halálát az Urál-hegységbeli Novi Salasova lágerének kórházbarakkjában lábadozva, így élte meg: „*Nemsokára*

---

⁶⁷ *Ibidem.* 73. o.

⁶⁸ Hannelore Baier: *Deportarea etnicilor germani din România în Uniunea Sovietică 1945: culegere de documente de arhivă* [A német származásúak deportálása Romániából a Szovjetunióba 1945: levéltári dokumentumgyűjtemény]. Editura Forumul Democrat al Germanilor din România, 1994, 13. o.

⁶⁹ Rieder, K.: *i. m.*, 60. o.

⁷⁰ A különböző betegségekről többek között lásd: Zsigmond J.: *i. m.*, 47-48, 56, 72, 81. o., Szabó Gy.: *i. m.*, 68, 73. o. és Papp A.: *i. m.*, 41. o.

⁷¹ Papp A.: *i. m.*, 54. o.

⁷² Többek között lásd erről: Csetri.

⁷³ Benkő Levente által készített interjú Bonțoiné Brenner Agneth Teresia egykori deportálttal (sz. 1920), Köhalom, 2001 február. Benkő Levente tulajdonában.

apám is mellém került nagy lázzal. Vízfordás közben ráfagyott a ruhájára ömlött víz. A patakából kellett vedrellel merni. Utána felvinni a meredek medrén. A nagy hidegben síkos lett a feljáró, elcsúszott és így történt a szerencsétlenség. A szánon lévő nagy csebre előbb meg kellett tölteni, csak azután vitték be a lágerbe. Még négy napig egymás mellett, ugyanazon pokróc alatt feküdtünk. Neki nagy láza volt. [...] Más lehetőségem nem volt, csak vizes borogatást raktam a fejére. Nem kívánta az ételt. Mégis reménykedtem a csodában – kibírja, helyre jön! Miközben nagyon szenvedhetett, az otthon maradt családtagokat emlegette. [...] Az utolsó kívánsága – egy harapás alma. Most is tisztán látom a képet: néhányszor hörgött és leszámolt az étellel. Nyitott szemmel, örök álomba merült. Ez történt 1945. február 8-án este. Csak majd márciusban töltötte volna a 45. életét.

Kuporogtam a piccsen halott apám feje mellett. Tenyerembe támasztva homlokomat, könnyeztem. Nagyon elkeseredtem...[...] Összekucorodva elaludtam. Többet már nem tudok édesapámról, amíg aludtam kivitték.”⁷⁴

A kegyetlen táborvilág főleg az értelmiség soraiban szedte áldozatait. Az értelmiségi középosztály színe-javának odaveszése miatt, az erdélyi magyar és német társadalom a későbbiekben a primitív kommunista ideológiával szemben védtelenebbé és kiszolgáltatottabbá vált.

Összegezve elmondhatjuk, hogy az elhurcoltak létviszonyai a fogság elején szinte elviselhetetlenek voltak. Lassanként azonban, ahogyan a táborok belső rendje megszilárdult, és a háború végével az ellátás is valamelyest javult, a foglyok élete türethetőbbé vált, az elhalálozások száma is csökkent. Akik az első két évet valahogy átvészelték, azoknak reményük lehetett arra, hogy túléljék az egész fogságot. Bár halálesetek a következő években is gyakran előfordultak, ezek okai főleg balesetek és krónikus szervi bántalmak voltak.

Szökések és büntetések

Az orosz fogságot a cári hagyományokkal bíró, rettenetes szibériai száműzetéssel asszociáló foglyok többsége már a Szovjetunióba való kiszállításakor gondolkodott a szökés lehetőségén és a bátrabbak, vagy elkeseredettebbek között volt, aki meg is próbálta. A kétségbeesett emberek éjjelenként a mozgó vonatból kiugrálva próbáltak megszökni. Többségüket azonban vagy a vonat kerekei gázolták halálra, vagy az örök lötték le helyben.⁷⁵

A szökések miatt a foglyokat állandóan számolták; az oroszoknak egyedül a hiánytalan létszám volt fontos. Így néha, sokáig emlegetett, furcsa dolgok estek meg. Többen emlékeztek arra, amikor Balázsfalván a lámpával jelző román vasutast mindenestől beemelték a vagonba.⁷⁶

A Kolozsvárról, 1944. októberében, 18 éves civilként elhurcolt Varga Márton a határ átlépése után, már a Szovjetunió területén kísérelte meg a szökést a vagonból. A történetekre így emlékezett: *Mikor két hét után újból bevagoníroztak, már nagyon lehült az idő, menet közben*

⁷⁴ Harmati M.: *i.m.*, 16. o.

⁷⁵ Vincze Sándor: *Pokoljárás. Szabadság* (Kolozsvár), 1991. január 16, III. évf., 9. sz., 3. o.

⁷⁶ Szabó Gy.: *i.m.*, 28-29. o.

elkezdett havazni is. A vagonban vagy negyvenen voltunk összezsúfolva. Amikor átmentünk a határon elvesztettük utolsó reményünket is. Harkovot elhagyva már nem bírtam tovább. Dózsa János barátommal elhatároztuk, hogy kiugrunk a vonat ablakán. A többiek nem akartak engedni, mert féltek az örök bosszújától. Mi mégis megszöktünk.

Előbb én ugrottam ki, majd Dózsa János. Szerencsésen földet értünk a nagy hóban. Elindultam a vonat után, hogy találjam meg Jancsi barátomat. Arról volt szó, hogy füttyel jelzünk egymásnak. Sokat mentem, míg végre találkoztunk. Gyerekes ötlet volt, de hát fagyunk meg. Oroszok mentek el mellettünk, köszöntek. Motyogtunk valamit, mert egyikünk sem ismerte a nyelvet. Öt-hat csoport ment el, végül valakinek gyanúsak lettünk, s elkezdett kérdezgetni minket. Mivel nem tudtunk felelni, visszavittek a legközelebbi kis állomásra. Másnap két szovjet katonával bekísértek a GPU helyi székházába. Itt három-négy tiszt oroszul beszélt hozzánk, megpróbálták kihallgatni. Még szótárral sem értettük meg egymást. Mikor látták, hogy nincs mit kezdjenek velünk, bezártak a harkovi börtönbe, amely egyik legnagyobb ilyen intézmény volt akkor Európában. Újra foglyok lettünk.”⁷⁷

A lágerekben a foglyok létszáma általában 800–900-tól 5000–6000-ig terjedt.⁷⁸ Kisebbség az erdei táborok voltak, de szökni sehonnan sem lehetett. A salasovai táborról írja Vincze Sándor: „Az örök minden figyelmeztetés nélkül, azonnal lőttek. A hatos láger nem volt nagy, még ezer ember sem volt benne, mégis mind a négy sarkán éjjel-nappal géppisztolyos katona őrködött. Kerítése nem megszokott szűrősdrót-kerítés [szögesdrót kerítés – MJK] volt: középen egy sor az oszlopokon s arra oldalról drót-prizmát építettek. Úgy nézett ki, mint egy házfedél s rajta, cserepek helyett, a felaggatott üres konzerves dobozok. Azokat ha csak megérintetted, koccantak össze. S már lőttek is.”⁷⁹

Máshol, mint ahogy az ufaleji lágerben is, a tábor kerítésének külső és belső oldala mellett, köröskörül három méter szélességű, felszántott nyomsáv volt, amit elgereblyéztek, hogy látható legyen rajta a friss nyom, ha valaki szökési kísérlet közben rálépett.⁸⁰

Néhány, végletekig elkeseredett fogoly mégis megpróbálkozott a táborból is a szökéssel. Teljesen esélytelenül. A lágerek olyan mélyen voltak a Szovjetunió belsejében, hogy onnan a határ gyalog voltaképpen elérhetetlen volt.⁸¹ Ráadásul, a szökés a naponta tartott létszám-ellenőrzésekkor, az ún. *proverkák* során nyomban kiderült, és a hiányzó keresését azonnal megkezdték.⁸² A menekülők gyors elfogásának és táborba való visszaszállításának sikerességét mutatja egyebek mellett az egyik korabeli szovjet összeírásban szereplő,

---

⁷⁷ Varga.

⁷⁸ A különböző táborokban a fogvatartottak számáról maguk az egykori foglyok ezek között az intervallumok között adták meg az adatokat. Lásd erről visszaemlékezéseiket és a velük készült interjúkat: Szabó Gy.: i.m., 73. o.; Kadácsi; Csetri; Mile.

⁷⁹ Vincze Sándor: *Pokoljárás. Szabadság* (Kolozsvar), 1991. január 31, III. évf., 20. sz., 2. o.

⁸⁰ Zsigmond J.: i. m., 71. o.

⁸¹ Vincze Sándor: *Pokoljárás. Szabadság* (Kolozsvar), 1991. február 1, III. évf., 21. sz., 3. o.

⁸² Zsigmond J.: i. m., 73. o.

megdöbbentő adat. Eszerint a szovjet fogságba került és nyilvántartásba vett összesen 526 064 magyar hadifogoly közül az 1949. január 1-ei számbavétel szerint a megszököttek száma 3!⁸³

Mindez azt bizonyítja, hogy a jószérivel lehetetlen szökés helyett, a foglyoknak más választása nem volt, mint kivárni a szabadulás pillanatát. Addigra azonban a teljesen kiszolgáltatott helyzetben lévő kényszermunkások egy jelentős része már nem volt életben.

---

⁸³ A GUPVI 1. sz. parancsnoksága által 1949. január 28-án készített jelentés. Varga Éva Mária: *Magyarok szovjet fogságban (1941–1956) az oroszországi levéltári források tükrében*. Ruszisztikai Könyvek XXIII, Russica Pannonicana, Budapest, 2009, 163-164. o.